

JÓZEF SZOCKI

Literatura popularna dla ludu (na przykładzie publikacji « Macierzy Polskiej » 1883–1920)

Samo pojęcie 'literatura popularna dla ludu' zazębia się z takimi terminami jak literatura ludowa, literatura chłopska, folklorystyka, lecz nie jest tożsame. Słusznie pisał Pigoń, że gdyby te pojęcia traktować łącznie, to „na tak wymierzonym obszarze wymieszałyby się pracownicy zbyt różnorodni: Bojko musiałby iść pod rękę z księżną Izabelą Czartoryską, Siemieński z Putkiem – wszyscy na pewno czuliby się mocno nieswojo. Nie wyłączając widza”¹.

Historycy literatury ludowej nie interesowali się literaturą popularną dla ludu i w swych opracowaniach zwykle jej nie odnotowywali. Na przykład Roman Pisarski w pracy *Pierwiastek ludowy i społeczny w piśmiennictwie polskim (Wybór zagadnień z literatury)*² dopatruje się motywów ludowych w takich dziełach, jak elegia *O sobie samym do potomności* Klemensa Janickiego, *Satyra na leniwych chłopów* i *Krótką rozprawą między trzema osobami, panem, wójtem a plebanem*, *Chłopi* Władysława Reymonta itp. Natomiast nie zauważa literatury popularnej dla ludu. W przeszłości podobnie postępował Władysław Kołodziej w swej pracy *O literaturze ludowej (rys historyczny)*³. W książce *Polska epika ludowa* w opracowaniu Stanisława Czernika literaturę ludową ograniczono tylko do tekstów trzech nurtów: 1) elementów epicznych w pieśni obrzędowej, 2) pieśni historycznej,

¹ S. Pigoń, *Główne problemy literatury ludowej*, Kraków 1947, s. 4–5.

² R. Pisarski, *Pierwiastek ludowy i społeczny w piśmiennictwie polskim (Wybór zagadnień z literatury)*, Kraków 1948.

³ W. Kołodziej, *O literaturze ludowej (rys historyczny)*, Brześć n. B. 1935.

3) ballady⁴. Uzupełnieniem tych działań są teksty z pogranicza liryki i epiki. Stanisław Pigoń w swym dziele „*Na drogach kultury ludowej. Rozprawy i studia*”⁵ pisze wyłącznie o literaturze ludowej jako wiejskiej twórczości anonimowej i znanej.

Literaturę popularną dla ludu rozumie się tu jako twórczość piśmienniczą pisarzy wykształconych, przeznaczoną dla odbiorcy ludowego, podporządkowaną idei szerzenia wśród ludu określonych wzorców kultury i oświaty, realizującą zadania wychowawcze, narodowo-patriotyczne, religijne i społeczne. Wyrosła z ducha dydaktyzmu oświeceniowego (Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych), ukształtowała się w XIX wieku, znajdując oparcie w romantycznych i pozytywistycznych zainteresowaniach życiem ludu, także w różnych koncepcjach edukacyjnych, formułowanych przez ośrodki opiniotwórcze. Traktowano ją jako wyrazicielkę programu solidaryzmu narodowego i społecznego, umacniała w obliczu władz zaborczych przywiązanie do języka ojczystego, obyczajów i kultury narodowej, historii kraju⁶.

Henryk Markiewicz literaturę popularną dla ludu, nazywając ją literaturą popularnoludową, traktuje jako przeznaczoną dla warstw społecznych niewykształconych i nieprzysposobionych do obcowania z literaturą „wysoką”⁷. Autor ten, pisząc o okresie pozytywizmu, wyszczególnia jej liczne gatunki. W ramach prozy ukształtowały się następujące: krótkie opowiadania (powiastki) religijno-moralne, sensacyjne, historyczne, humorystyczno-rozrywkowe, utwory osnute na tle baśni i podań ludowych, adaptacje wybitnych powieści współczesnych i historycznych. W obrębie twórczości poetyckiej Markiewicz wymienia głównie wierszowaną publicystykę. Zaznacza, że „nagminnie występowało ubóstwo i banalność obrazowania, brak dyscypliny kompozycyjnej, nieporadności wersyfikacyjne, widoczne choćby w gramatycznym rymowaniu”⁸. W epice popularnoludowej dominował poemat. Spotykano w niej jeszcze wierszowany reportaż i romantyczną powieść poetycką. Do „dramatu ludowego” autor ten zaliczył melodramat, farsę, sielanekę, przeróbki na potrzeby ludowych zespołów teatralnych utworów powieściowych. Wreszcie wyszczególnione przezeń widowiska historyczne obejmowały dramat sceniczny głównie o charakterze historycznym, także o tematyce syberyjskiej, opowieści dramatyczne oparte na baśniach i podaniach ludowych.

⁴ *Polska epika ludowa*, pod red. S. Czernika, Wrocław 1958.

⁵ S. Pigoń, *Na drogach kultury ludowej. Rozprawy i studia*, Warszawa 1974, s. 23.

⁶ Por. R. Sulima, *Ludowa literatura*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. T. 1. Warszawa 1984, s. 600–601; R. Górski, *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*..., s. 601.

⁷ H. Markiewicz, *Pozytywizm*. Warszawa 1978, s. 320.

⁸ Tamże, s. 325.

Analiza literatury popularnej dla ludu, dokonana przez Markiewicza (a szczególnie jej charakterystyka genologiczna), jest dla autora niniejszego opracowania pomocna w rozważaniach nad dorobkiem wydawniczym « Macierzy Polskiej » (1883–1920). Projekt założenia tej instytucji zrodził się w 1878 r. podczas obchodów jubileuszowych ku czci Józefa Ignacego Kraszewskiego, który też objął patronat nad gromadzeniem funduszy założycielskich⁹. Stowarzyszenie zostało zatwierdzone przez władze 9 maja 1882 r., z siedzibą we Lwowie. Działali w nim znani ludzie tamtych czasów¹⁰. Jego działalność wydawnicza rozpoczęła się dopiero w 1883 r. W okresie do 1908 r. wyszło 214 tomów w 1021 tys. egz. Nakłady sięgały od 2000 do 15 tys. egz.¹¹ W 1909 r. z « Macierzą Polską » połączyła się Fundacja T. Kościuszki, utworzona w 1894 r. i od tego czasu działalność wydawniczą kontynuują dwie instytucje: « Biblioteka Macierzy » i « Wydawnictwo Fundacji im. Kościuszki »¹².

Na całość repertuaru wydawniczego tych instytucji składają się: 1) utwory „literatury wysokiej”; 2) opowiadania, powiastki i sztuki teatralne dla ludu; 3) pamiętniki chłopskie i teksty folklorystyczne (zwłaszcza pieśni ludowe); 4) dzieła o tematyce historycznej; 5) prace popularnonaukowe dotyczące różnych dziedzin; 6) poradniki rolnicze; 7) literatura religijna i 8) encyklopedie.

⁹ R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław 1990, s. 96.

¹⁰ W skład Rady Nadzorczej Fundacji weszli obok marszałka krajowego Mikołaja Zyblikiewicza także Józef Majer, Artur Potocki, Kazimierz Wodzicki. Kuratorem został Józef Ignacy Kraszewski. Do Rady Wykonawczej weszli: Antoni Malecki jako przewodniczący, Włodzimierz Dzieduszycki i Leoncjusz Wybranowski jako wiceprzewodniczący, Władysław Belza jako sekretarz, członkowie: Jan Amborski, Julian Ochorowicz, ks. Jan Siemieński, por. « *Macierz Polska* » 1882–1907, Lwów 1908, s. 19; Kronika. „Gazeta Krakowska” 1882 nr 17; Sprawozdanie z czynności « *Macierzy Polskiej* » w pierwszym roku jej istnienia, Lwów 1883, s. 3–4; I. Homola-Dzikowska: *Mikołaj Zyblikiewicz (1823–1887)*, Wrocław 1964, s. 161.

¹¹ Por. Sprawozdanie z czynności « *Macierzy Polskiej* » w pierwszym roku jej istnienia..., s. 8–15; Sprawozdanie z czynności « *Macierzy Polskiej* » w trzecim roku jej istnienia, Lwów 1886, s. 15; Sprawozdanie z czynności « *Macierzy Polskiej* » za rok 1893, Lwów 1894, s. 5; « *Macierz Polska* ». Sprawozdanie za rok 1899, Lwów 1900, s. 4; „*Macierz Polska*”. Sprawozdanie za rok 1901, B.m. i d.w., s. 1–4; « *Macierz Polska* ». Sprawozdanie z działalności « *Macierzy Polskiej* » i Komitetu Fundacji Tadeusza Kościuszki. Rok 1902. B.m. i d.w., s. 3–10; « *Macierz Polska* ». Sprawozdanie z działalności « *Macierzy Polskiej* » i Komitetu Fundacji im. Tadeusza Kościuszki za rok 1903. B.m. i d.w., s. 3–7; toż samo za rok 1904, s. 3–4; toż samo za rok 1905, s. 4; toż samo za rok 1906, s. 3–4; toż samo za rok 1909, Lwów 1910, s. 3–7; toż samo za rok 1910, Lwów 1910, s. 5–8; toż samo za rok 1911, Lwów 1912, s. 4, 8; toż samo za rok 1912, Lwów 1913, s. 3–7, toż samo za rok 1913, Lwów 1914, s. 4–10; H. Orsza (H. Radlińska), *Piśmiennictwo popularne w Polsce. Przegląd polskich wydawnictw popularnych*, w: *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja. Podręcznik opracowany staraniem Uniwersytetu im. A. Mickiewicza*, Kraków 1913, s. 194.

¹² H. Orsza, op. cit., s. 196.

Z zakresu literatury wysokiej wyszły drukiem w « Macierzy Polskiej» takie utwory, jak: *Pieśń o ziemi naszej* W. Pola (1889), *Pamiętniki* (skrócone) J.Ch. Paska (1892), *Śpiewy historyczne* J.U. Niemcewicza (1895), *Ballady i romanse*, *Grażyna*, *Konrad Wallenrod*, *Wiersze wybrane 1817–1832 r.* Adama Mickiewicza – wszystkie pod wspólnym tytułem *Pisma poetyczne* (1898), *Nad Niemnem* E. Orzeszkowej (1902), *Wybór poezji* J. Kasprówicza (1910). Niektóre pozycje były wznawiane (*Pan Tadeusz* dwudziestokrotnie). Właśnie to dzieło w wydaniu « Macierzy Polskiej» otrzymał S. Pigoń za dobre wyniki w nauce jako tzw. „nagrodę pilności”, co stało się dla tego uczonego momentem przełomowym: „Aż ci tu nagle ta książeczka... W niej zaś dla chciwego czytelnika inny nieznan świat. Jacys szlachcice, ale tacy co sami obrabiają swe kawałki pola; szlachcianki, ale takie, co same chodziły z sierpem do żniwa. Poza tym jakieś sprawy innego, nie znanego mi porządku: jacys konfederaci, jakieś oblężenia, wspomnienia o Trzecim Maja, jakieś zmywy, a nadto Napoleon, generałowie, Legiony. A nade wszystko słowa, które odąd będą nabierać najwyższej ceny: Wolność i to drugie: Ojczyzna”¹³.

Wydano też *Pisma* F. Karpińskiego (1896), *Dzieła* M. Bartusówny, ponadto zamieszczono w dziełach o pisarzach, które wyszły drukiem w « Macierzy Polskiej», wybór utworów T. Lenartowicza, J. Słowackiego.

Pisarze polscy, publikowani przez « Macierz Polską», należą do najwybitniejszych. Ich utwory nie podlegały przeróbkom. Jest to rys charakterystyczny omawianego tu repertuaru wydawniczego. Inne wydawnictwa literatury popularnej dla ludu, funkcjonujące w owym czasie, jak na przykład Komitet Wydawnictwa Dziełek Ludowych, najpierw dokonywały streszczeń utworów i dopiero potem publikowały.

W opowiadaniach, powiastkach i sztukach teatralnych dla ludu, które znalazły się w repertuarze wydawniczym « Macierzy Polskiej», widoczna jest tendencja do konstruowania określonego wizerunku chłopca i wsi. Lansowano ideał włościanina (tak stale nazywano mieszkańca środowisk rolniczych): solidarnego z plebanią i dworem, w którym ma on widzieć przykład do naśladowania, pracowitego, dobrego gospodarza, oświeconego, biorącego udział w pracach na rzecz społeczności wiejskiej (straż pożarna, towarzystwo ubezpieczeniowe, zaliczkowe itp.), nie emigrującego z kraju, stale przywiązanego do ojcowizny, także preferowano pewien model wsi: z kółkiem rolniczym, szkołą, ubezpieczonej, a zatem zaradnej w trudnych sytuacjach (pożar, gradobicie), religijnej, stroniącej od karczmy, współpracującej z plebanią, traktującej dwór po przyjacielsku, z należytych respektem.

¹³ S. Pigoń, *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, wyd. 4 rozsz. Kraków 1957, s. 123.

A oto reprezentatywne utwory, które wydawała ta instytucja: *Oszczędna gosposia Janiny Albinowskiej*, *Głodowe lata Karola Benoniego*, *Uczciwemu Bóg pomaga* Franciszka Rawity (F. Gawrońskiego), *Szczęście tylko w ojczyźnie* Juliana Antoniego Łukaszewicza, *Zamożny gospodarz* Antoniego Maślanki, *Jak z sobą żyją źli małżonkowie, a jak żyć powinni* Stanisława Mazurka, *Sąsiedzi* Felicjana Pintowskiego, *W obronie matki ziemi* Jadwigi Stublewskiej, *Rodzinny dom* Jadwigi Strokowej i in.

Z zakresu folkloru wyszły nakładem « Macierzy Polskiej » m.in. prace Zygmunta Glogera: *Skarbiec strzechy naszej*, Franciszka Kurasia: *Wiązan-ka z chłopskiej niwy. Poezje chłopca znad Wisły*, Jantka z Bugaja (Antoniego Kucharczyka): *Wiersze i piosenki z naszej wioski*, a także pamiętnik Jakuba Bojki: *Okruszyny z Gremboszowa*.

W repertuarze wydawniczym « Macierzy Polskiej » bogato reprezentowana jest historia. Były to m.in. *Dzieje Polski w dwudziestu czterech obrazkach* Władysława Ludwika Anczyca, *Grunwald* Wiktora Czerbaka, *O konstytucji 3-maja w setną rocznicę jej nadania* Ludwika Finkla, *Księstwo Warszawskie* Bronisława Geberta, *Legiony polskie we Włoszech i Niemczech* Janka z Grzegorzowic (Iwana Grzegorzewskiego), *Obrona Częstochowy* F. Jaworskiego, *Historia powstania styczniowego...* M. Massoczowej, *Bitwa pod Raszyńem* A.M. Skałkowskiego i in.

Ukazywały się również licznie teksty stanowiące opracowanie życiorysów wielkich Polaków. Głównie pisano o takich, jak: Jan Kiliński, Tadeusz Kościuszko, król Jan III, wielki hetman Stanisław Żółkiewski, Stefan Czarniecki, Hugo Kołłątaj, Oskar Kolberg, książę Józef Poniatowski, Tadeusz Czacki, Karol Marcinkowski, Jan Tarnowski, Piotr Skarga i in. Spośród pisarzy zwykle pokazywano tych oto: Maria Konopnicka, Jan Długosz, Józef Ignacy Kraszewski, Karol Szajnocha, Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz, Zygmunt Krasiński, Juliusz Słowacki.

Również prace o dziejach miast i instytucji ukazywały się drukiem « Macierzy Polskiej ». Popularne były opowiadania historyczne: *Antek Socha, młody wojak* Józefa Grajnera, *Za naszą i waszą wolność* Jadwigi z Łobzowa (Jadwigi Strokowej), *Splątany dług* W. Szalay.

« Macierzy Polskiej » chodziło o kształtowanie świadomości chłopów w kierunku włączenia jej w nurt akceptowanych przez całe społeczeństwo polskie wartości narodowych, ideałów, obyczaju i języka, tak aby stawały się treścią ich wyobraźni, stylu myślenia i działania, nastrojów i upodobań. Szukano w przeszłości takich treści i wzorów postępowania, które umożliwiają dokonania edukacji patriotycznej. Był to na owe czasy zabieg pionierski, podświadomie wybrany i realizowany, gdyż wtedy jeszcze nieprzemysłany teoretycznie. Dopiero współcześni historycy z całą świadomością, wspartą na przesłankach naukowych, podkreślają z naciskiem, że gdy spotykamy się z ludzką świadomością, zawsze mamy do czynienia z jakąś

historią, z jakimś zespołem wyobrażeń o przeszłości¹⁴. Jest to podyktowane procesem samookreślenia swego miejsca w świecie, dokonywanym, zarówno przez grupy społeczne, jak też przez każdego człowieka. Przeszłość więc jest tym czynnikiem, który służy nam do kształtowania współczesnych wyobrażeń o nas samych i o naszych czynach¹⁵.

Dość powszechnie podkreślano w publikacjach (np. *Antek Socha, młody wojak* J. Grajnera i in.) zasługi chłopów dla historii Polski. Zapewne przez to jej redaktorzy pragnęli dokonać ich nobilitacji i związać uczuciowo mocniej z historią kraju.

Liczenie wydawane były prace popularnonaukowe. Warto tu wspomnieć ze względu na ich typowość, takie jak: *Z życia zwierząt* J. Ciembroniewicza, *Astronomia popularna* M. Ernesta, *Powietrze ze stanowiska chemii i higieny* B. Duchowicza, *Wiek pary i elektryczności* W. Żłobickiego, *Dzieje odkryć geograficznych* M. Gawlika, *Przez Syberię, Mandżurię i Japonię do brzegów Oceanu Spokojnego* J. Tokarskiego i in.

W repertuarze wydawniczym «Macierzy Polskiej» znalazły się poradniki rolnicze. Są to następujące: *Nauka o nawozach* W. Szybińskiego, *Ogród warzywny w małym gospodarstwie, przechowywanie warzyw* J. Fronia, *O zakładaniu i utrzymaniu sadów* F. Kozdrasia, *O chowie inwentarza* S. Kruszyńskiego, *Hodowla ptactwa domowego* R. Stasiniewiczowej, *Rolnik wzorowy* K. Miczyńskiego i in. Wydawano poradniki dotyczące higieny, weterynarii, medycyny, prawa, wychowania.

Pewien wpływ na powstawanie i wydawanie tych poradników miały zapewne towarzystwa gospodarcze i rolnicze, jakie działały w XIX wieku. W 1845 r. tworzy się we Lwowie Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie. W 1851 w Krakowie powstaje Krakowskie Towarzystwo Rolnicze. Ponieważ miały one charakter szlachecki, stąd też nie przejawiały zbytnej troski (bezpośredniej) o interesy chłopów. Zajmowały się głównie krzewieniem wie-

¹⁴ Por. A.F. Grabski, *Badanie dziejów społeczeństwa a problematyka świadomości historycznej*. „Dzieje Najnowsze” 1976 nr 1, s. 3–13; S. Kłentewicz, *Rozwój polskiej świadomości narodowej w XIX wieku*. W: *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17–21 września 1968*. T. 1, s. 259–270; H. Wereszycki, *Wpływ zaboru austriackiego na światomość społeczeństwa polskiego*. „Dzieje Najnowsze” 1977 nr 1, s. 87–101.

¹⁵ Dużo uwagi poświęcono znaczeniu historii dla świadomości chłopskiej w publicystyce i działalności galicyjskiego ruchu ludowego. Pisze o tym J. Ryszard Szaflik, *Tradycja historyczna w publicystyce i działalności galicyjskiego ruchu ludowego*, w: *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w. Zbiór studiów*, pod red. Jerzego Maternickiego, Warszawa 1981, s. 273–316. Interesujące są tutaj następujące studia: H. Brodowska, *Koła Oświaty Ludowej. Przyczynek do badań nad rozwojem świadomości chłopów* w: *Stowarzyszenia społeczne jako środowisko wychowawcze*, pod red. I. Lepalczyk. Warszawa 1974, s. 113–146; Taż, *Świadomość społeczna i narodowa chłopów na progu niepodległości Polski w 1918 r.* „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1975. T. 17, s. 59–82; T. Krawczyk, *Kształtowanie świadomości narodowej chłopów polskich w Galicji w latach 1864–1914*. „Przegląd Humanistyczny” 1978 nr 11, s. 135–150.

dzy rolniczej i dla tego celu urządzały wzorowe gospodarstwa, organizowały odczyty, fundowały stypendia dla młodzieży uczącej się, upowszechniały nawozy sztuczne, urządzały wystawy płodów rolnych i żywego inwentarza, tworzyły także szkoły rolnicze. Pierwsze szkoły rolnicze powstały w Czernichowie (1860) i Dublanach (1853). Oba towarzystwa zatrudniały wędrownych nauczycieli, którzy szerzyli wiedzę rolniczą po wsiach. Po 1883 r. te towarzystwa obok oświaty zaczęły zajmować się zagadnieniem podnoszenia na wyższy poziom hodowli, uprawy łąk i pastwisk, inicjowały tworzenie kooperatyw.

Obok tych towarzystw zaczęły powstawać pszczelarskie, leśne, ogrodnicze, rybackie, łowieckie itp. W 1902 r. zostało utworzone w Krakowie Towarzystwo Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa i Leśnictwa, którego zadaniem było popieranie naukowej pracy w dziedzinie rolnictwa i budzenie potrzeby wykształcenia zawodowego. Od 1903 r. zaczęło wydawać „Roczniki Nauk Rolniczych”.

Szerzeniu oświaty rolniczej wśród chłopów służyły także szkoły zimowe i kursy dopełniające, które prowadzili nauczyciele. Kółka rolnicze w różnych miejscowościach, szerzyły oświatę rolniczą wśród szerokich rzesz chłopskich. Działały także szkoły ogrodnicze i sadownicze, gorzelniane, chmielarskie itp.

Wszystko to w sumie powodowało, że « Macierz Polska » także publikowała tak liczne poradniki rolnicze.

Wydawana była w tej instytucji edytorskiej również literatura religijna. Były to głównie żywoty świętych: Najświętszej Matki Boskiej, Brunona, Wojciecha, Kazimierza, Jacka Odrowąża, Jana Kantego, Kingi.

Wyszły drukiem trzy publikacje typu encyklopedycznego: *Encyklopedia. Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy, Księga rzeczy polskich* Z. Glozera i *Polska. Obrazy i opisy*.

Warto tu jeszcze wspomnieć o dwóch czasopismach publikowanych przez « Macierz Polską » : „Gospodarzu Wiejskim” i „Niedzieli”.

Gdy się przyjrzymy spisowi inwentarzowemu Czytelnicy Polskiej w Wygnance Górnej – jednej z bibliotek ludowych w drugiej połowie XIX i początkach XX wieku, który jest przechowywany w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, okaże się, że na 130 pozycji wpisanych doń 67 należy do „Wydawnictwa Ludowego” – serii publikowanej w latach 1882–1921 przez wspomniany wyżej Komitet Wydawnictwa Dziełek Ludowych, 42 wydane przez « Macierz Polską », reszta przez inne oficyny i darowane¹⁶. Można zatem przypuszczać, że publikacje omawianej tu instytucji edytorskiej były czytane.

¹⁶ J. Szocki, *Literatura popularna dla ludu*, Kraków 1994, s. 238.

Przegląd wydawnictw « Macierzy Polskiej » pozwala zauważyć ich wielką różnorodność tematyczną i gatunkową. Największą zasługą tej instytucji było wydanie wielu cennych pozycji encyklopedycznych, popularnonaukowych, literackich (arcydzieł), poradników. Warto posłuchać, co mówili o niej ówcześni ludzie. Na 47 posiedzeniu Sejmu Galicyjskiego w dniu 31 października 1904 roku tak wypowiedział się ks. Stanisław Stojałowski:

Jeżeli słusznej krytyce można w pewnych względach poddać wydawnictwo samej Macierzy polskiej, to już co do tego wydawnictwa dziełek ludowych, krytyka musi być daleko surowsza. To są po prostu świstki takie, że szkoda pieniędzy na bardzo wiele z tych książeczek. To jest właśnie ta metoda stara, wydawania dla ludu jakichś takich dziecinnych głupstw, i jak chłop dostanie taki świstek do ręki, to nie może go ani schować, ani oprawić i jak widzi na kilkunastu kartkach jakieś bajanie o tem i owem, to traci gust w ogóle do czytania. Włościanin żąda teraz rzeczywiście poważniejszych rzeczy, a historye o jakimś tam Maćku, Macieju nie przedstawiają dla niego zainteresowania. Ja wniosku żadnego nie stawiam, ale zwróciłbym uwagę Wydziału krajowego, do którego rozporządzalności kwotę tę oddano, aby w tych wydawnictwach zaprowadził gruntowną reformę i tych 2.000 Koron, jeżeli mają być pożytecznie obrócone, przyłączył raczej do funduszów Macierzy polskiej. Tam w każdym razie daleko poważniej sprawa ta się traktuje, a nie wiem, czem może być uzasadnione rozdrabnianie tych rzeczy i na co wydawać tyle pieniędzy na to, co pożytku żadnego nie przynosi. To wydawnictwo dziełek ludowych jest chyba jakimś prywatnym przedsiębiorstwem, tego nie wiem, bo arkanów tego wydawnictwa nie znam, ale widzę, że jest zupełnie niepotrzebne wobec Macierzy polskiej¹⁷.

¹⁷ Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego (galicyjskiego).
47. posiedzenie z dnia 31 października 1903, s. 2849.